

KÖTÜLÜĞÜN RASYONELLEŞMESİ: TÜRKİYE'DE YOZLAŞMA VE KURUMSAL ÇÖKÜŞ

İmdat Demir — Filozof Kirpi

ÖZET

Kötülüğün Rasyonelleşmesi: Türkiye’de Yozlaşma ve Kurumsal Çöküş, yozlaşmayı bireysel ahlâk zaafının toplamı olarak değil, siyasî, kurumsal ve toplumsal ilişkiler içinde üretilen bir düzen olarak ele alır. Metin, yozlaşmanın asıl tehlikesini kötülüğün sıradanlaşmasında ve zamanla “makul”, “zorunlu” ya da “iş bitirici” davranış olarak kabul edilmesinde görür. Liyâkatin yerini sadakatin, hukukun yerini ilişkinin, hakkın yerini aracılığın, bilginin yerini unvanın alması; devlet ile toplum arasında karşılıklı bir çürüme döngüsü yaratır. Patronaj, torpil, kayırmacılık ve kamu kaynaklarının siyasî sadakat üretmek amacıyla kullanılması, eşit yurttaşlık fikrini aşındırırken; gösteriş, kısa yoldan yükselme arzusu ve “herkes yapıyor” anlayışı yozlaşmayı gündelik hayatın normuna dönüştürür. Bu süreçte yurttaş yalnızca mağdur değil, kimi zaman sistemin gündelik yeniden üreticisi hâline gelir; kendi ayrıcalığını meşrulaştırırken başkasının ayrıcalığına itiraz eder. Böylece çürüme, yalnızca devlet katında değil ailede, okulda, işyerinde, piyasada ve gündelik dilde de kök salar. Eğitim, üniversite, medya, dinî kurumlar ve kültürel alan ise bu çürümenin yeniden üretildiği başlıca mecralar olarak incelenir. Hakikatin yerini propaganda, ahlâkın yerini kimlik performansı, emeğin yerini bağlantı aldığı yozlaşma yalnızca idarî değil, epistemik ve kültürel bir krize dönüşür. Çalışma, çözümü ahlâk vaazlarında değil; bağımsız hukuk, şeffaflık, hesap verebilirlik, liyâkat, özgür medya, üniversite özerkliği, siyasetin finansmanının denetlenmesi ve güçlü yurttaşlık bilincinde arar. Temel tez şudur: Bir toplum, kötülük yapıldığı için değil, kötülük rasyonel, kazançlı ve olağan kabul edildiğinde çürür. Yeniden kuruluş ise dürüstlüğü fedakârlık olmaktan çıkarıp kurumsal olarak mümkün kılmakla başlayacaktır. Bu nedenle metin, yozlaşmayı birkaç kötü aktörün sapması olarak değil, davranışları ödüllendiren teşvik düzeninin, güç ilişkilerinin ve kültürel kabullerin birleşik sonucu olarak kavramsallaştırır, Türkiye’nin tarihsel bağlamı içinde.

1

1. YOZLAŞMANIN ANATOMİSİ: AHLÂKÎ KUSURDAN TOPLUMSAL SİSTEME

Türkiye’de yozlaşma denildiğinde zihnimizde hemen birkaç tanıdık görüntü belirir: rüşvet alan memur, ihaleyi tanıdığına veren bürokrat, makamını akrabasına iş bulmak için kullanan siyasetçi, sınav sorusunu önceden ele geçiren öğrenci, vergi kaçırmayı maharet sayan tüccar, akademik unvanını ilmî üretimle değil ilişkilerle kazanan öğretim üyesi, hak etmediği mevkiye getirildiği hâlde bunu kendisine verilmiş tabî bir hak gibi taşıyan yönetici. Bu görüntülerin her biri yozlaşmanın parçasıdır; fakat hiçbirisi tek başına yozlaşmayı açıklamaz. Çünkü yozlaşma, kötü insanların işlediği kötü fiiller toplamından ibaret değildir. Daha derinde, hangi davranışların ödüllendirildiğini, hangilerinin cezalandırıldığını belirleyen siyasî ve toplumsal bir düzen vardır. Mesele birkaç çürük elma değilse, sepetin nasıl yapılmış olduğuna bakmak gerekir.

Yozlaşmayı yalnızca ahlâk meselesi olarak tanımlamak, onun siyasal niteliğini görünmez kılar. İnsanlara “dürüst olun”, “kul hakkı yemeyin”, “devlet malına dokunmayın”, “torpil yapmayın” diye öğüt vermek kolaydır. Fakat dürüst kişinin sürekli kaybettiği, torpil kullanmayanın kapıda kaldığı, liyâkat sahibinin sadakat sahibine yenildiği, hukuka güvenenin işlemleri gecikirken telefon açacak tanıdığı bulunanın işini birkaç dakikada

çözdüğü bir düzende ahlâk yalnızca bireyin omuzlarına yüklenen ağır bir fedakârlığa dönüşür. Böyle bir sistem, insandan erdemli davranmasını isterken erdemsizliği ödüllendirir. İşte yozlaşmanın gerçek eşiği burada başlar: Kötü davranış yalnızca mevcut olmaz; rasyonel davranış hâline gelir.

Bu yüzden Türkiye’de yozlaşmanın anatomisini çıkarabilmek için önce şu soruyu sormak gerekir: Ahlâksız insanlar mı yozlaşmış kurumlar yaratır, yoksa yozlaşmış kurumlar mı insanları ahlâksız davranmaya zorlar? Cevap ikisinden yalnızca biri değildir. Aralarında karşılıklı bir üretim ilişkisi vardır. Kurumlar insan davranışını biçimlendirir; insanlar da zamanla kurumların bozulmuş işleyişini olağanlaştırır. Bir kez bu döngü kurulduğunda yozlaşma artık münferit olmaktan çıkar ve kendisini yeniden üreten bir toplumsal mekanizmaya dönüşür.

Bir devlet dairesinde vatandaşın işini yaptırabilmesi için “birini bulması” gerekiyorsa mesele yalnızca torpil değildir. Orada eşit yurttaşlık fikri zarar görmüştür. Bir işe girmek için sınavdan daha çok tanınmış gerekiyorsa mesele yalnızca liyâkatsizlik değildir. Orada kamusal düzen, kişisel ilişki ağlarına teslim olmuştur. Bir mahkemeye düşen insan, “Haklı mıyım?” sorusundan önce “Kimi tanıyoruz?” diye soruyorsa hukuk düzeninin sadece bazı kararları değil, hukuk fikrinin kendisi aşınmaya başlamış demektir. Yozlaşmanın en tehlikeli tarafı da budur: Önce kuralları bozar, sonra insanların kurallara olan inancını.

Toplumun kurumlara güveni azaldıkça vatandaş da kendisini korumanın alternatif yollarını arar. Hukuk yerine tanınmış, liyâkat yerine ilişki, hak yerine aracılık, bilgi yerine bağlantı kullanılmaya başlanır. Böylece herkes yozlaşmış sistemin hem mağduru hem küçük bir faili hâline gelir. İnsan, karşı çıktığı düzenin yöntemlerini kendi hayatında kullanmaya başlar. Torpilden şikâyet eder ama çocuğu işe gireceğinde bir tanınmış arar. Rüşveti lanetler ama küçük bir avantaj için görevliden “kolaylık” bekler. Liyâkatsiz yöneticiyi eleştirir fakat kendisine makam teklif edildiğinde ehil olup olmadığını sormaz. Böylece sistem yalnızca yukarıdan aşağıya kurulmaz; aşağıdan yukarıya da tahkim edilir.

Burada yozlaşmayla çürüme arasındaki ayrım önemlidir. Yozlaşma belirli davranışların normdan sapmasıdır; çürüme ise sapmanın artık norm hâline gelmesidir. Bir memurun rüşvet alması yozlaşmadır. Bir kurumda herkesin rüşvetsiz iş yapamayacağını düşünmesi çürümedir. Bir siyasetçinin yakınına ayrıcalık sağlaması yozlaşmadır. Toplumun “iktidara gelen kendi adamını kayırır” diyerek bunu tabii karşılaması çürümedir. Bir akademisyenin intihal yapması yozlaşmadır. İntihalin herkes tarafından bilinmesine rağmen kişinin akademik itibarını sürdürmesi çürümedir. Çünkü çürümenin asıl belirtisi suçun varlığı değil, suç karşısındaki şaşkınlığın ortadan kalkmasıdır.

Türkiye’nin temel sorunlarından biri tam da bu normalleşme sürecidir. Olağan dışı olması gereken davranışların gündelik hayatın sıradan parçasına dönüşmesi, ahlâkî hassasiyeti aşındırır. İnsan bir yanlış ilk gördüğünde öfkelenir; ikinci gördüğünde şaşırır; üçüncü gördüğünde alışır; yüzüncü gördüğünde ise başka türlü davrananın saf olduğunu düşünmeye başlar. Toplumsal çürümenin psikolojisi budur. Kötülük, büyük bir ideolojik fetihle değil, küçük alışkanlıklarla egemen olur.

Yozlaşmanın bir başka önemli boyutu da dilde ortaya çıkar. Toplumlar yalnızca davranışlarıyla değil, davranışlara verdikleri isimlerle de kendilerini ele verirler. Rüşvet “hediye”, torpil “rica”, kayırma “yardımlaşma”, kamu kaynağının kişisel kullanımı “imkânlardan faydalanma”, siyasî sadakat “dava bilinci”, liyâkatsizlik ise “bizden biri” olmak üzerinden meşrulaştırıldığında dil suçu gizleyen bir perdeye dönüşür. Ahlâkî sınırlar önce kelimelerde bulanıklaşır. İnsan yaptığı şeyin adını değiştirdiğinde vicdanıyla arasına küçük bir mesafe koyar.

Yozlaşmanın en güçlü savunma mekanizmalarından biri de “herkes yapıyor” cümlesidir. Bu cümle masum görünür fakat toplumsal sorumluluğun mezar taşıdır. Çünkü herkesin yapıyor olması bir fiili ahlâkî hâle getirmez; sadece ahlâksızlığın yaygınlaştığını gösterir. Buna rağmen yaygınlık, zamanla meşruiyet gibi algılanır. İnsanlar “Ben yapmazsam başkası yapacak” diyerek sisteme uyum sağlar. Böylece yozlaşma

bireyleri birbirine karşı rehin alan bir dengeye dönüşür. Kimse ilk dürüst davranan olmak istemez; çünkü dürüstlüğün bedelini yalnız ödeyeceğinden korkar.

Burada siyasî düzenin rolü belirleyicidir. Çünkü devlet yalnızca kanun koymaz; davranış standartları da üretir. Yönetici nasıl davranıyorsa memur ona bakar; memur nasıl davranıyorsa vatandaş onu öğrenir. Kamunun tepesinde hesap vermezlik varsa aşağıya doğru küçük hesap vermezlikler çoğalır. Güç sahibinin yaptığı yanına kâr kalıyorsa toplum adaletin değil gücün işe yaradığını öğrenir. Bu nedenle siyasî yozlaşma ekonomik zararından daha büyük bir tahribat yaratır: Topluma yanlış bir ahlâk öğretir.

Bir çocuğun yetiştiği toplumu düşünelim. Okul ona dürüstlüğü anlatıyor; fakat çocuk babasının işini tanıdık aracılığıyla çözdüğünü görüyor. Ders kitabı liyâkatten söz ediyor; fakat çevresinde makamların ehliyeteye göre dağıtılmadığını fark ediyor. Dinî söylem kul hakkından bahsediyor; fakat kamu malının hoyratça kullanılmasına ses çıkarılmadığını görüyor. Hukuk eşitlik diyor; fakat bazı kişilerin kuralları kolayca aşabildiğini gözlemliyor. Çocuğun zihninde ne kalır? Kitaptaki ahlâk mı, hayatın pratiği mi? Çocuklara verdiğimiz gerçek eğitim, söylediklerimizden çok yaptıklarımızdır. Bir toplum gelecek kuşaklara kendi çelişkilerini miras bırakır.

Yozlaşma bu nedenle yalnızca bugünün meselesi değildir; kuşaklar arası aktarılan bir toplumsal öğrenme biçimidir. Bir nesil kuralları çiğner, sonraki nesil kuralların zaten ciddiye alınmadığını öğrenir. Bir nesil kamu makamlarını şahsî menfaat için kullanır, sonraki nesil makamın tabiatının bu olduğunu sanır. Bir nesil liyâkati tasfiye eder, sonraki nesil çalışmanın anlamsız olduğuna inanır. Sonra toplum, gençlerin neden kolay zengin olmayı istediğinden, neden kamusal sorumluluk hissetmediğinden, neden yurtdışına gitmek istediğinden yakınır. Oysa genç kuşak çoğu zaman büyüklerin kurduğu dünyanın mantığını öğrenmektedir.

Türkiye’de yozlaşmayı yalnızca belirli siyasî dönemlere bağlamak da analizi eksik bırakır. İktidarlar değişebilir, ideolojiler değişebilir, kadrolar değişebilir; fakat patronaj, kayırmacılık, devlet imkânlarını kişisel ağlarla dağıtma alışkanlığı devam edebilir. Demek ki mesele yalnızca “kim iktidarda?” sorusu değildir. Daha zor soru şudur: İktidara gelen neden aynı mekanizmaları kullanma eğilimine giriyor? Eğer siyasal kurumlar hesap vermeyi değil güç biriktirmeyi teşvik ediyorsa, yalnızca aktörleri değiştirmek yeterli değildir. Oyuncular değişirken oyun aynı kalabilir.

Tam da bu sebeple yozlaşmanın anatomisi ahlâk vaazıyla değil, kurum analiziyle başlamalıdır. Hangi mekanizma kötülüğü ödüllendiriyor? Hangi teşvik sistemi liyâkatsizliği besliyor? Hangi denetimsizlik güç sahibini dokunulmazlaştırıyor? Hangi kültürel kod torpili meşrulaştırıyor? Hangi ekonomik düzen kısa yoldan zenginleşmeyi teşvik ediyor? Hangi eğitim sistemi sorgulamayan fakat diploma isteyen birey yetiştiriyor? Hangi medya düzeni hakikati değil tarafgirliği kazançlı kılıyor? Bunlar cevaplanmadan “toplum bozuldu” demek, hastanın ateşini ölçüp hastalığın sebebini araştırmamaya benzer.

Asıl mesele insan tabiatının kötülüğü değildir. İnsan, iyiliğe de kötülüğe de açık bir varlıktır. Medeniyet dediğimiz şey, kötülüğü pahalı; iyiliği mümkün hâle getiren kurumlar kurabilme becerisidir. Eğer bir toplumda dürüstlüğün bedeli sürekli yükseliyor, kurnazlığın getirisi artıyorsa ahlâkî çürümenin şaşırtıcı hiçbir tarafı yoktur. Şaşırtıcı olan, hâlâ dürüst kalabilen insanların varlığıdır.

Bu nedenle Türkiye’nin yozlaşma meselesi birkaç yolsuzluk dosyasının, birkaç rüşvet vakasının veya birkaç kötü siyasetçinin ötesindedir. Mesele, kamusal olanla kişisel olan arasındaki sınırın silinmesi; hakkın yerini ilişkinin, liyâkatin yerini sadakatin, hukukun yerini nüfuzun, bilginin yerini unvanın, ahlâkın yerini görüntünün almasıdır. Böyle bir toplumda yozlaşma artık sistemin arızası değildir; sistemin çalışma biçimine dönüşme tehlikesi taşır.

Ve toplumların kaderini belirleyen asıl eşik budur. Yozlaşmış davranışların bulunması değil, insanların artık onları yozlaşmış saymaması.

Filozof Kirpi: "Yozlaşma, kötü insanların çoğalması değildir; iyiliğin aptallık, dürüstlüğün enayilik, liyâkatin gereksizlik sayıldığı bir düzenin kurulmasıdır."

2. DEVLETİN ÇÜRÜMESİ: LİYÂKATTEN SADAKATE, HUKUKTAN İLİŞKİYE

Bir devletin çürümeye başlaması, yalnızca hazinesinden para çalınmasıyla ölçülemez. Asıl çürüme, kamusal düzenin kişisel sadakat ağlarına teslim edilmesiyle başlar. Çünkü devlet dediğimiz yapı, yurttaşların ortak iradesinin, ortak kaynaklarının ve ortak hukukunun kurumsallaşmış biçimidir. Bu yapı kişilere, gruplara, cemaatlara, partilere, ailelere veya dar çıkar çevrelerine tahsis edildiğinde devlet görünürde ayakta kalır; fakat içeriden anlamını kaybetmeye başlar. Kurumlar vardır, makamlar vardır, yönetmelikler vardır, mühürler vardır, üniformalar vardır; fakat kamusal ruh çekilmiştir. Geriye yalnızca devletin dekoru kalır.

Türkiye'de siyasal yozlaşmanın en belirgin göstergelerinden biri, liyâkat ile sadakat arasındaki dengenin bozulmasıdır. Her devlet yöneticisinden belli ölçüde siyasî uyum bekler; bu anlaşılabilir bir durumdur. Fakat siyasî uyum, uzmanlık ve ehliyetin yerine geçtiği anda bürokrasi zayıflamaya başlar. Çünkü devlet yönetimi yalnızca emir-komuta ilişkisi değildir. Bilgi, tecrübe, kurumsal hafıza, hukuk bilgisi, teknik yeterlilik ve meslek etiği gerektirir. Bunların yerine yalnızca bağlılık ölçütü konulduğunda devlet, karar alma kapasitesini kaybeder. Sadakat yükseldikçe ehliyet düşüyorsa, orada artık kadrolaşmadan değil, devlet aklının aşınmasından söz etmek gerekir.

Liyâkatin tasfiyesi çoğu zaman bir gecede olmaz. Önce küçük istisnalar ortaya çıkar. Bir makama "bizden biri" getirilir. Sonra başka bir kuruma "güvenilir" bir isim atanır. Ardından benzer tercihler yaygınlaşır. Bir süre sonra kurumun çalışanları şunu öğrenir: İyi olmak yetmez; görülmek gerekir. Bilmek yetmez; tanınmak gerekir. Çalışmak yetmez; bir merkeze yakın olmak gerekir. Bu öğrenme, bürokrasinin karakterini değiştirir. İnsanlar görevlerini daha iyi yapmak için değil, görünür olmak için çalışmaya başlar. Bilgi yerine ilişki, performans yerine sadakat, meslek ahlâkı yerine siyasî konumlanma geçer.

Böyle bir düzende yükselmenin yolu değiştikçe insan tipi de değişir. Sessizce çalışan, dosyasını iyi bilen, mevzuata hâkim, vatandaşın işini çözmeye çalışan memur geri plana düşer. Onun yerine yukarıya mesaj göndermeyi bilen, siyasî dili iyi kullanan, güç merkezlerinin beklentilerini sezebilen kişiler öne çıkar. Sonuçta devlet, uzmanların değil, pozisyon okuyucularının eline geçer. Kurum kendi kendisini geliştiremez; çünkü eleştiri riskli, itaat güvenlidir. Yanlış kararlar düzeltilmez; saklanır. Başarısızlık analiz edilmez; gerekçelendirilir. Böylece liyâkatin kaybı yalnızca kadro meselesi olmaktan çıkar, epistemik bir çöküşe dönüşür.

Devletin çürümesinin ikinci büyük emaresi, hukuk ile ilişki arasındaki dengenin bozulmasıdır. Hukuk devleti, insanların kim olduğuna bakmadan kuralın uygulanması fikrine dayanır. Patronaj düzeni ise tam tersini yapar: Kuralı kişinin kimliğine, ilişkisine, gücüne, mensubiyetine göre esnetir. İşte yozlaşmanın en derin siyasî biçimlerinden biri burada ortaya çıkar. Çünkü yurttaşlık eşitliği, insanların aynı haklara sahip olmasından önce, aynı kurallara tâbi olmalarını gerektirir.

Bir toplumda insanlar haklarını kullanabilmek için araçlara ihtiyaç duyuyorsa, hukuk zayıflamıştır. Vatandaş dosyasını takip etmek için bir milletvekilini, belediye başkanını, bürokrati, parti yöneticisini veya nüfuzlu bir tanıdığı aramak zorunda kalıyorsa kamusal düzen kişisel kanallara bölünmüş demektir. Bu durum sadece adaletsizlik üretmez; vatandaşlık fikrini de parçalar. Çünkü yurttaş artık devlete hak sahibi birey olarak değil, ilişkileri ölçüsünde erişebilen müşteri gibi yaklaşmaya başlar.

Torpinin siyasî anlamı tam burada ortaya çıkar. Torpil çoğu zaman küçük bir ahlâksızlık gibi görülür. Oysa torpil, eşit yurttaşlığın altını oyan en etkili mekanizmalardan biridir. Bir kişinin hak etmediği yere getirilmesi yalnızca başka bir kişinin hakkının yenmesi değildir. Aynı zamanda topluma şu mesaj verilir: Kural herkese

eşit uygulanmaz. Bu mesaj tekrarlandıkça yurttaş hukuk karşısında değil, ilişki ağları karşısında konumlanmaya başlar. İnsanların zihnindeki devlet fikri değişir. Devlet artık hakkın dağıtıldığı yer değil, bağlantının işe yaradığı yer olarak algılanır.

Patronaj sistemleri tam da bu algı üzerinde yükselir. Patronaj, kamu kaynaklarının siyasî sadakat üretmek için kullanılmasıdır. İş, ihale, yardım, ruhsat, kadro, teşvik, burs, makam ve benzeri imkânlar, eşit ve şeffaf kurallar yerine siyasî yakınlık üzerinden dağıtılmaya başladığında kamu kaynağı kamusal niteliğini kaybeder. Bu durumda kaynak dağıtımı yalnızca ekonomik bir faaliyet değildir; siyasî bağlılık üretme aracına dönüşür. Vatandaşın devletten aldığı hak, zamanla iktidarın lütfu gibi sunulur.

Bu dönüşüm son derece tehlikelidir. Çünkü hak ile lütf arasındaki fark, demokrasinin temel farklarından biridir. Hak sahibi yurttaş teşekkür etmek zorunda değildir; çünkü aldığı şey zaten ona aittir. Lütf alan kişi ise minnet duyar. Siyasal patronaj bu nedenle vatandaşlığı minnettarlık ilişkisine dönüştürür. Sosyal yardım, kamu hizmeti veya istihdam bir hak olmaktan çıkarılıp siyasî sadakat karşılığında sunulursa, devlet yurttaş üretmez; bağımlılık üretir.

Burada kamu kaynaklarının kullanım biçimi belirleyici hâle gelir. Kamusal bütçe, herhangi bir iktidarın özel kasası değildir. Vergi verenlerin ortak kaynağıdır. Fakat siyasî yozlaşma, devlet bütçesini iktidarın kendi mülkü gibi görme eğilimi yaratır. Kamu harcamaları şeffaflıktan uzaklaştıkça, denetim zayıfladıkça ve hesap verebilirlik geriledikçe kamusal olanın özelleştirilmesi hızlanır. Bu özelleştirme hukuken değil, zihniyet düzeyinde gerçekleşir. Kamu malı fiilen devletin değil, iktidara yakın çevrelerin tasarruf alanına dönüşür.

Bu noktada ihale sistemi, kamu işletmeleri, belediyeler, fonlar ve büyük altyapı projeleri yalnızca ekonomik alanlar değildir; siyasî güç üretme merkezleridir. Kamu kaynaklarının dağıtımında rekabetin, şeffaflığın ve denetimin zayıflaması, sermaye ile siyaset arasındaki bağı sıkılaştırır. Böyle bir yapı zamanla karşılıklı bağımlılık üretir. Siyaset sermayeyi büyütür, sermaye siyaseti besler. İktidar ekonomik seçkinlerini yaratır; ekonomik seçkinler iktidarın devamlılığına yatırım yapar. Bu ilişki sürdükçe kamusal politika, toplumun ortak ihtiyaçlarından ziyade güçlü grupların çıkarlarına göre şekillenme riski taşır.

Devletin çürümesi yalnızca merkezî iktidarda gerçekleşmez. Yerel yönetimler, üniversiteler, kamu şirketleri, meslek kuruluşları ve yarı kamusal yapılar da aynı patronaj mantığının parçası olabilir. Hatta yozlaşmanın en etkili biçimi bazen küçük ölçekli kurumlardaki gündelik ilişkilerdir. Çünkü vatandaş devleti çoğu zaman büyük anayasal metinlerde değil, belediye veznesinde, hastanede, okulda, adliyede, tapu dairesinde ve karakolda deneyimler. Devletin gerçek ahlâkı, vatandaşın kapısını çaldığı anda nasıl muamele gördüğünde ortaya çıkar.

Bir başka önemli mesele de bürokrasinin siyasallaşmasıdır. Bürokrasi elbette siyasetten tamamen bağımsız değildir; demokratik sistemlerde seçilmiş iktidarın politikalarını uygular. Fakat bürokrasi ile siyasal parti arasında sınır tamamen ortadan kalktığında devletin tarafsızlığı zedelenir. Memur kendisini devletin değil, iktidarın memuru olarak görmeye başlarsa kurumsal sadakat yerini siyasî sadakate bırakır. İktidar değiştiğinde kurumun hafızası da silinir. Her yeni yönetim kendi kadrosunu getirir, önceki birikimi değersizleştirir, kurumsal süreklilik bozulur.

Bu durum Türkiye gibi güçlü devlet geleneğine sahip bir ülkede ayrıca önemlidir. Güçlü devlet geleneği çoğu zaman güçlü kurumlarla karıştırılır. Oysa güçlü devlet ile güçlü kurum aynı şey değildir. Devletin topluma nüfuz kapasitesi yüksek olabilir; fakat kurumları zayıf olabilir. Karar alma merkezî olabilir, fakat denetim mekanizmaları kırılgan olabilir. Emir hızlı uygulanabilir, fakat yanlış kararın düzeltilmesi zor olabilir. Gerçek kurumsal güç, yalnızca karar verebilme kapasitesi değil, yanlış tespit edip düzeltebilme yeteneğidir.

Hesap verebilirlik tam da bu yüzden devletin ahlâkî sigortasıdır. Bir yönetici yaptığı işlemin gerekçesini açıklamak zorunda değilse, kaynak kullanımını toplumdan gizleyebiliyorsa, yanlış kararının siyasî veya

hukukî sonucuyla karşılaşmıyorsa güç kişiselleşir. Gücün kişiselleştiği yerde kurum zayıflar. Kurumun zayıfladığı yerde ise iktidarın sınırı yöneticinin vicdanına kalır. Oysa hukuk devletin amacı iyi yöneticilere güvenmek değil, kötü yönetimi sınırlandırabilecek mekanizmalar kurmaktır.

İyi insanlara duyulan ihtiyaç ile iyi kurumlara duyulan ihtiyaç arasındaki fark burada ortaya çıkar. Elbette dürüst, ehil ve vicdanlı yöneticiler önemlidir. Fakat modern devlet, yöneticinin kişisel erdemine emanet edilemeyecek kadar karmaşık ve güçlüdür. Kurumların görevi, iyi yöneticiyi desteklemek kadar kötü yöneticiyi sınırlamaktır. Denetim, şeffaflık, bağımsız yargı, özgür medya, parlamenter kontrol ve güçlü sivil toplum bu nedenle lüks değil, siyasal hijyen araçlarıdır.

Devletin çürümesinin en yıkıcı sonucu ise topluma verdiği ahlâk dersidir. Yurttaş yukarıya bakar. Güç sahibi hesap vermiyorsa, küçük güç sahibi de vermek istemez. Makam sahibi akrabasını kayırıyorsa sıradan vatandaş kendi yakını için ayrıcalık istemeyi normal görür. Kamu kaynağı hoyratça kullanılıyorsa küçük memur da kendi imkânını kişisel çıkar için kullanmaya meyleder. Böylece siyasal yozlaşma toplumsal yozlaşmanın pedagojisine dönüşür.

Bu nedenle devletin yozlaşması yalnızca yönetim sorunu değildir; ahlâk üretimidir. Devlet, davranışlarıyla topluma hangi değerlerin gerçekten işe yaradığını öğretir. Kanun kitaplarında liyâkat yazabilir; fakat atamalarda sadakat geçerliyse toplum sadakati öğrenir. Anayasada eşitlik yazabilir; fakat uygulamada ilişki geçerliyse vatandaş ilişki arar. Kamu etiği derslerinde dürüstlük anlatılabilir; fakat hesap vermeyen yöneticiler korunuyorsa toplum dürüstlüğü değil gücün işe yaradığını görür.

Ve işte devletin çürümesi tam burada tamamlanır: Yurttaş hukuka güvenmek yerine güç aramaya başladığında.

Çünkü devletin asıl gücü, vatandaşın ondan korkması değildir. Devletin asıl gücü, vatandaşın hakkını ararken kimseyi aramak zorunda kalmamasıdır.

Filozof Kirpi: "Devlet, yurttaşın kapısını açmak için anahtar aramadığı yerde devlettir; kapıyı tanıdık açarsa orada hukuk değil, patronaj vardır."

3. TOPLUMUN ÇÜRÜMESİ: TORPİL, GÖSTERİŞ, KURNAZLIK VE BAŞARI KÜLTÜRÜ

Bir toplumun yozlaşması, yalnızca yöneticilerinin yozlaşmasıyla açıklanamaz. İktidarın bozulması önemlidir; fakat daha tehlikeli olan, bozulmuş iktidar ilişkilerinin gündelik hayatın ahlâkına dönüşmesidir. Çünkü siyasal yozlaşma bir süre sonra devlet dairelerinin, ihale masalarının ve bürokratik atamaların dışına taşar; evlere, işyerlerine, okullara, mahallelere, ticarete, arkadaşlıklara ve aile ilişkilerine kadar sızar. Böylece yozlaşma, yukarıdakilerin yaptığı bir kötülük olmaktan çıkar; aşağıdakilerin de taklit ettiği bir hayat tekniğine dönüşür.

Toplumsal çürümenin başlangıç noktalarından biri, hakkın yerini ilişkinin almasıdır. İnsanlar haklarını doğrudan talep etmek yerine aracı aramaya başladığında, yalnızca hukuk zayıflamaz; zihniyet de değişir. "Bir tanıdık bulalım", "bir telefon açtıralım", "birini devreye sokalım" cümleleri gündelik hayatın sıradan ifadelerine dönüşür. Bu cümleler masum görünür. Oysa arkasında son derece ağır bir toplumsal kabul vardır: Kurala güvenmiyorum, ilişkiye güveniyorum.

Torpil tam da bu nedenle yalnızca siyasî bir sorun değil, toplumsal bir karakter meselesidir. Bir insan torpile karşı olduğunu söylerken kendi çocuğu, yeğeni veya yakını söz konusu olduğunda aynı mekanizmayı kullanabiliyorsa, orada ahlâk ilke olmaktan çıkmış, çıkara göre değişen bir tavra dönüşmüştür. İlke, insanın kendi aleyhine olduğunda da savunduğu şeydir. Yalnızca başkasının işine yaradığında savunulan değer, ilke değil, beklentidir.

Türkiye’de yozlaşmanın en güçlü toplumsal mekanizmalarından biri de “işini bilmek” anlayışıdır. Bu ifade, çoğu zaman pratik zekâyâ, becerikliliğe veya hayatı çözmeye işaret ediyor gibi görünür. Fakat belirli bağlamlarda “işini bilmek”, kuralı delmenin, açık bulmanın, sistemi kendi lehine bükmenin zarif adı hâline gelir. Vergiden kaçan tüccar “uyanık”, tanıdıkla işini çözen vatandaş “becerikli”, kuralı aşan yönetici “iş bitirici” olarak övülür.

İşte toplumsal çürüme tam burada görünür hâle gelir: Erdemlerin isimleri değişir.

Kurnazlık zekâ diye sunulur. Fırsatçılık girişimcilik sayılır. Kayırmacılık vefa olarak paketlenir. Gösteriş başarı diye pazarlanır. Çıkarıcılık gerçekçilik olarak savunulur. Haksız kazanç “ticaret zekâsı” olur. Böylece toplum yalnızca yanlış davranışları normalleştirmez; yanlış davranışlara olumlu anlamlar da yükler.

Bu değişim, insan karakterini doğrudan etkiler. Genç bir insan çevresine baktığında, uzun yıllar emek verenle kısa yoldan yükselen arasındaki farkı görür. Eğer kısa yol daha kazançlıysa, emek ahlâkı zayıflar. Çalışmanın değeri, çalışmanın kendisinden değil, getirdiği sonuçtan ölçülmeye başlanır. Sonuç kutsallaştırıldığında araçların ahlâkî niteliği önemsizleşir.

“Nasıl kazandı?” sorusu yerini “ne kadar kazandı?” sorusuna bırakır.

Bu küçük değişim, aslında büyük bir medeniyet krizidir.

Çünkü ahlâklı toplumlar yalnızca başarıyı değil, başarının nasıl elde edildiğini de önemser. Yozlaşmış toplumlarda ise başarı kendi başına meşruiyet üretir. Para kazanmışsan, yükselmişsen, makam elde etmişsen, görünür olmuşsan, artık kimse hangi yoldan geldiğini sormaz. Hatta bazen tam tersine, başarının kendisi geçmişteki ahlâkî kusurların üzerini örter.

7

Bu noktada gösteriş kültürü devreye girer. Gösteriş, yozlaşmanın yalnızca estetik yüzü değildir; aynı zamanda toplumsal meşruiyet üretme aracıdır. İnsan, sahip olduğundan daha güçlü, daha zengin, daha başarılı ve daha önemli görünmeye çalışır. Otomobil, ev, kıyafet, tatil, düğün, telefon, restoran, sosyal medya profili ve makam sembolleri yalnızca tüketim nesneleri olmaktan çıkar; kimlik göstergelerine dönüşür.

Gösteriş kültüründe önemli olan şey, bir nesnenin işlevi değil, başkalarında uyandırdığı izlenimdir.

Bu yüzden tüketim giderek ihtiyaçtan kopar ve statü gösterisine dönüşür. İnsan kendisine değil, başkalarının bakışına göre yaşamaya başlar. Hayat, yaşanacak bir tecrübe olmaktan çıkıp sergilenecek bir vitrine dönüşür. Sosyal medya bu zihniyetin hızlandırıcısıdır. Çünkü görünürlük, çağdaş toplumun yeni sermaye biçimlerinden biridir. İnsan görünür oldukça var olduğunu, beğenildikçe değerli olduğunu, takip edildikçe önemli olduğunu zannetmeye başlar.

Gösterişin yozlaşmayla ilişkisi burada belirginleşir. Eğer toplumsal saygınlık karakterden değil görünür servetten geliyorsa, insanlar servetin kaynağını sorgulamaz. Bir insanın nasıl yaşadığı, nasıl kazandığından daha önemli hâle gelir. Böylece şaibeli servet bile estetik bir ambalaja sarıldığında hayranlık üretebilir.

Bu, ahlâkın sermaye karşısında geri çekilmesidir.

Bir toplumda insanlar zenginliği değil zenginleşme biçimini tartışmayı bıraktığında, ekonomik yozlaşma kültürel meşruiyet kazanır. “Parası var mı?” sorusu “Bu parayı nasıl kazandı?” sorusunu susturur. Büyük ev, pahalı otomobil, şaşıla düğün, lüks tatil ve abartılı tüketim, ahlâkî sorgulamanın önüne geçer.

Bu zihniyetin bir başka boyutu sınıf atlama arzusudur. Sınıf atlamak kendi başına ahlâksız bir hedef değildir. İnsan daha iyi yaşamak, çocuğuna daha iyi imkân sağlamak ve ekonomik güvence elde etmek isteyebilir. Sorun, sınıf atlamanın emek ve üretim yoluyla değil, bağlantı, rant ve görünürlük yoluyla gerçekleştiği bir düzenin kurulmasıdır.

Eğer toplum, çalışarak değil ilişki kurarak yükselen insanları ödüllendiriyorsa, birey de ilişkiyi yatırım olarak görmeye başlar. Arkadaşlık çıkar ilişkisine, evlilik statü aracına, siyasî yakınlık kariyer aracına, cemaat veya grup aidiyeti fırsat mekanizmasına dönüşebilir. İnsan ilişkilerinin içeriği değişir; samimiyet azalır, hesap artar.

Böyle bir toplumda insanlar birbirini insan olarak değil, imkân olarak görmeye başlar.

"Bana ne faydası var?" sorusu, ilişkilerin görünmeyen ölçüsüne dönüşür.

Toplumsal çürümenin en ağır biçimlerinden biri budur; çünkü yozlaşma artık yalnızca para veya makam meselesi olmaktan çıkar, insanî ilişkilere kadar iner.

Bir arkadaş "bağlantı", bir komşu "referans", bir akraba "kapı açıcı", bir siyasetçi "iş çözücü", bir bürokrat "imkân sağlayıcı" hâline geldiğinde toplum, şahsiyetler topluluğu olmaktan çıkar ve çıkar ağları toplamına dönüşür.

Bu ağların en önemli savunma cümlesi ise şudur: "Herkes böyle yapıyor."

Bu cümle, Türkiye'de yozlaşmanın sosyolojik sigortasıdır.

İnsan yaptığı yanlışın sorumluluğunu kendi vicdanından alır ve topluma dağıtır. "Ben yapmasam başkası yapacak", "düzen böyle", "herkes kendi adamını kayırıyor", "bu ülkede başka türlü yaşanmaz" gibi cümleler bireysel sorumluluğu eritir. Böylece insan kendi davranışının faili olmaktan çıkar, şartların mağduru gibi konuşmaya başlar.

Oysa şartların kötü olması, insanı ahlâkî sorumluluktan tamamen kurtarmaz.

Tam tersine, ahlâkın değeri zor şartlarda ortaya çıkar.

Dürüstlüğün hiçbir maliyeti olmadığı yerde dürüst olmak büyük bir erdem değildir. Asıl mesele, dürüstlüğün zarar getirdiği hâlde ilkeye bağlı kalabilmektir. Fakat bunu yalnızca bireyden beklemek de adaletsizdir. Çünkü sistematik yozlaşma, erdemli insanı sürekli cezalandırdığında ahlâkî direnç zamanla tükenir. Bu nedenle toplumsal ahlâk ile kurumsal düzen birbirinden ayrı düşünülemez.

Toplumun çürümesinde aile de önemli bir rol oynar. Çocuklar çoğu zaman söylenenleri değil, gördüklerini öğrenir. Baba çocuğuna dürüstlük anlatıp sonra tanıdık aracılığıyla iş çözerse, çocuğun öğrendiği şey dürüstlük değildir; çelişkidir. Anne çocuğuna çalışmanın önemini anlatıp sınavda ayrıcalık ararsa, çocuk emeğin değil bağlantının işe yaradığını öğrenir.

Ahlâk kitapta değil, davranışta öğretilir.

Bu nedenle çocuğun gözünden bakıldığında toplumun bütün ikiyüzlülüğü çıplaklaşır. Çocuk, yetişkinlerin kurduğu dünyanın en acımasız tanığıdır. Ona okulda eşitlik anlatılır; dışarıda torpil görür. Adalet anlatılır; güçlülerin farklı muamele gördüğünü fark eder. Çalışkanlık anlatılır; liyâkatsiz insanların yükseldiğini görür. Tasarruf anlatılır; kamusal israfı seyreder. Tevazu anlatılır; gösteriş kültürüyle kuşatılır.

Sonra aynı toplum gençlerin değerlere neden inanmadığını sorar.

Asıl soru bunun tersidir: Genç hangi gerekçeyle inanacaktır?

Toplumsal yozlaşma bu nedenle yalnızca mevcut kuşağın ahlâk sorunu değildir; gelecek kuşaklara bırakılan davranış mirasıdır. Bir toplum çocuklarına kuralların yalnızca güçsüzler için olduğunu öğretirse, gelecekte güçlü olmak isteyen çocuklar yetiştirir; adil olmak isteyen çocuklar değil.

Bu noktada başarı kavramının yeniden düşünülmesi gerekir. Başarı yalnızca para, makam, görünürlük ve güçle ölçüldüğünde ahlâk hayatın kenarına itilir. Bir öğretmenin dürüstçe çalışması, bir işçinin emeğiyle

yaşaması, bir memurun torpile direnmesi, bir esnafın hile yapmaması, bir akademisyenin unvan yerine bilgi peşinde koşması görünmez kalır. Çünkü bunlar gösterişli değildir.

Yozlaşmış kültür büyük hareketleri sever; ahlâk ise çoğu zaman küçük davranışlarda saklıdır.

Kimse görmediğinde doğruyu yapmak, işte ahlâkın gerçek sınavıdır.

Toplumların çöküşü her zaman büyük skandallarla başlamaz. Bazen çok küçük cümlelerle başlar:

"Bir kereden bir şey olmaz."

"Bizim çocuk da girsin."

"Sen de tanıdığını ara."

"Herkes yapıyor."

"İşini bilmeyeni ezerler."

"Devletin malı."

Bu cümleler yalnızca dil değildir. Bir zihniyetin gündelik anayasasıdır.

Ve bu anayasa yazılı hukuk kadar güçlü olabilir.

Türkiye'de yozlaşmanın toplumsal anatomisini anlamak için bu nedenle yalnızca siyasetçilere değil, aynaya da bakmak gerekir. Çünkü devletin çürümesi toplumu etkiler; fakat toplumun kabulleri de devletin çürümesini mümkün kılar. Yozlaşmış siyaset ile yozlaşmış toplum birbirini besleyen iki ayrı dünya değildir; aynı döngünün iki yüzüdür.

Bir toplum torpili kınayıp kendi torpilini meşru görüyorsa, yolsuzluğu eleştirip kendi küçük hilesini normalleştiriyorsa, gösterişi küçümsediğini söyleyip hayatını başkalarının bakışına göre kuruyorsa, ahlâk henüz ilkeye dönüşmemiş demektir.

Çürümenin gerçek sınırı, kötülüğün yapılması değil, kötülüğün maharet sayılmasıdır.

Filozof Kirpi: "Bir toplum hırsızdan değil, hırsızın arabasına hayran olmaya başladığında çürür."

4. ÇÜRÜMENİN FABRİKALARI: EĞİTİM, DİN, MEDYA VE KÜLTÜREL İKTİDAR

Bir toplum yalnızca kötü yöneticiler, haksız kazançlar veya liyâkatsiz atamalar yüzünden yozlaşmaz. Yozlaşmanın kalıcı olabilmesi için kendisini yeniden üreten kurumlara ihtiyaç vardır. Çünkü hiçbir çürüme yalnızca zor yoluyla ayakta kalmaz; bir süre sonra kendi dilini, pedagojisini, ahlâkını ve meşruiyet düzenini kurar. İnsanlara yalnızca ne yapmaları gerektiğini değil, neyi normal saymaları gerektiğini de öğretir. İşte eğitim, din, medya, akademi ve kültürel alan bu noktada belirleyici hâle gelir. Bunlar bir toplumun yalnızca bilgi üreten kurumları değildir; aynı zamanda değer, ölçü, hakikat ve meşruiyet üreten merkezleridir.

Eğer bu merkezler bozulursa yozlaşma artık yalnızca siyasî bir pratik olmaktan çıkar, kültürel bir rejime dönüşür.

Eğitim bunun ilk büyük alanıdır. Eğitim sistemi bir toplumun geleceğe gönderdiği karakter mektubudur. Çocuğa ne öğrettiğimiz kadar, neyi ödüllendirdiğimiz de önemlidir. Eğer eğitim yalnızca sınav kazanmayı, diploma elde etmeyi, meslek edinmeyi ve statü yükseltmeyi amaçlıyorsa; fakat eleştirel düşünmeyi, adalet

duygusunu, kamusal sorumluluğu ve ahlâkî cesareti ihmal ediyorsa, toplum bilgi sahibi fakat yön duygusunu kaybetmiş insanlar yetiştirebilir.

Türkiye’de eğitimin önemli sorunlarından biri, bilginin araçsallaşmasıdır. Bilgi merak için değil sınav için, düşünmek için değil ezberlemek için, anlamak için değil puan almak için kullanılır. Öğrenci çocuk yaşta şunu öğrenir: Doğru cevap, gerçekten doğru olan değil; sistemin kabul ettiği cevaptır. Bu alışkanlık ilerleyen yaşlarda yalnızca akademik bir problem olarak kalmaz. İnsan, gerçeği araştırmak yerine beklenen cevabı vermeye alışır.

Böyle bir eğitim sistemi, sorgulayan yurttaştan çok uyum sağlayan birey üretme tehlikesi taşır.

Çünkü sorgulamak risklidir. Uyum sağlamak ise güvenli.

Öğrenci öğretmenin duymak istediğini, memur amirin görmek istediğini, akademisyen jüri üyelerinin beklediğini, gazeteci patronun hoşuna gideni söylemeye alışır. Farklı kurumlarda aynı davranış kalıbı yeniden üretilir. Böylece eğitim, görünürde bilgi öğretirken görünmeyen müfredatta itaat öğretebilir.

Asıl pedagojik sorun tam da burada ortaya çıkar.

Bir çocuğa ahlâk anlatmak kolaydır. Zor olan, ahlâklı davranışın gerçekten değer gördüğü bir okul düzeni kurmaktır. Öğretmen kayırma yapıyorsa, idareci adaletsiz davranıyorsa, sınav sistemi fırsat eşitsizliklerini büyütüyorsa, başarılı olmak için yalnızca çalışmanın yetmediği düşüncesi yerleşiyorsa verilen bütün değerler eğitimi dersleri anlamsızlaşır.

Çocukların ahlâk eğitiminde en büyük öğretmeni yetişkinlerin davranışlarıdır.

Bir toplum çocuğa “dürüst ol” diyebilir. Fakat çocuk çevresinde dürüstlerin cezalandırıldığını, kurnazların ilerlediğini görüyorsa hayatın müfredatı kitabın müfredatını yener.

Üniversite ise yozlaşmanın bir başka kritik alanıdır. Çünkü üniversite yalnızca meslek kazandıran bir kurum değildir; hakikatin örgütlü araştırma mekânıdır. Akademik meşruiyeti, iktidardan, sermayeden, cemaatten, ideolojiden ve popüler beklentiden bağımsız biçimde doğruyu araştırabilme kabiliyetinden gelir.

Fakat akademik yapı bilgi üretmek yerine unvan üretmeye başladığında çürüme başlar.

Makale sayısı düşüncenin önüne geçer. Atıf sayısı fikrin değerinin yerini alır. Akademik yükselme, ilmi meraktan daha güçlü motivasyon hâline gelir. Üniversite çevresinde diplomalar, kadrolar, idarî makamlar ve akademik unvanlar sembolik sermaye olarak dolaşmaya başlar.

Prof., doç., dr. gibi sıfatlar bilginin işareti olmaktan çıkıp toplumsal statünün süsüne dönüştüğünde epistemik yozlaşma ortaya çıkar.

Bu noktada sorun yalnızca intihal yapan, sahte yayın üreten veya liyâkatsiz kadro kazanan birkaç akademisyen değildir. Sorun, akademik sistemin bunları ayıklayamayacak kadar zayıflamasıdır. Bir kurum yanlış cezalandıramıyorsa yanlış dolaylı biçimde teşvik eder. Daha kötüsü, dürüst bilim insanını dezavantajlı hâle getirir.

Hakikati savunan kişi yalnız kalıyor, uyum sağlayan kişi yükseliyorsa üniversite artık hakikatin değil kariyer stratejisinin mekânına dönüşür.

Bir toplumun epistemik çürümesi, ekonomik yolsuzluktan daha az tehlikeli değildir. Çünkü para kaybeden toplum yeniden para kazanabilir; fakat doğru ile yanlış arasındaki ayrımı kaybeden toplum hangi yönde ilerleyeceğini bilemez.

Din alanındaki yozlaşma ise daha hassas ve daha yıkıcıdır. Çünkü din, milyonlarca insan için yalnızca inanç değil, ahlâkî yönelim kaynağıdır. Tam da bu nedenle dinî dilin siyasî ve ekonomik çıkarlar için kullanılması, sıradan bir propaganda faaliyeti değildir. İnsanların vicdan alanına müdahaledir.

Din, iktidarın meşruiyet aracına dönüştürüldüğü anda ahlâk ile aidiyet arasındaki denge bozulur. İnsanların doğru davranıp davranmadığından çok hangi gruba mensup oldukları önem kazanmaya başlar. Böylece dindarlık ahlâkî bir sorumluluk olmaktan çıkıp kimlik performansına dönüşebilir.

İbadet görünürdür; kul hakkı görünmez.

Söylem görünürdür; adalet görünmez.

Kıyafet görünürdür; vicdan görünmez.

Tam da bu yüzden gösterişçi dindarlık, yozlaşmanın en tehlikeli biçimlerinden biridir. Çünkü ahlâkın dilini kullanarak ahlâksızlığı perdeleyebilir. Bir insan dinî sembollerini taşıyor diye dürüst, adil veya merhametli olmaz. Ahlâk, sembolden değil davranıştan anlaşılır.

Bir toplumda din, güçlülere sorgulamak yerine güçlülere meşruiyet sağlıyorsa burada teolojik değil teopolitik bir sorun vardır.

Dinî kurumların asli görevi iktidarı kutsamak değil, iktidar karşısında ahlâkî sınırı hatırlatmaktır. Çünkü kutsal olanın siyasete verebileceği en önemli katkı, güce sınır koymaktır; gücü kutsamak değil.

Medya ise yozlaşmanın görünürlük rejimini kurar. Bir toplumda neyin skandal, neyin başarı, kimin kahraman, kimin suçlu sayılacağını büyük ölçüde medya belirler. Dolayısıyla medya yalnızca haber taşımaz; ahlâkî hiyerarşi de üretir.

Medya hakikati araştırmaktan vazgeçip siyasî veya ekonomik merkezlerin sözcülüğüne dönüştüğünde kamuoyu bilgiden mahrum kalır. Yurttaş gerçeği öğrenemezse demokratik tercih yapamaz. Seçim yapılabilir, oy kullanılabilir, tartışmalar sürdürülebilir; fakat bilgi asimetrisi büyüdükçe demokratik süreç biçimsel hâle gelir.

Yalanın siyasetteki gücü, insanların ona inanmasından önce sürekli tekrar edilmesinden gelir.

Tekrar, hakikatin yerine geçmez; fakat zihinsel alışkanlık yaratır.

Bir iddia yeterince çok duyulduğunda tanıdık hâle gelir. Tanıdık olan da zamanla doğruymuş gibi hissedilebilir. Modern propagandanın gücü tam burada yatar. İnsan zihni, her zaman doğru olanı değil, sık karşılaştığını daha kolay benimseyebilir.

Bu nedenle medya yozlaşması yalnızca yanlış haber meselesi değildir; epistemik çevrenin kirlenmesidir.

Sosyal medya bu problemi daha da karmaşıktır. Artık herkes yayıncı, yorumcu, uzman ve hüküm verici olabilir. Bu demokratikleşme önemli bir imkân taşısa da aynı zamanda gürültü üretir. Bilgi ile kanaat, uzmanlık ile özgüven, araştırma ile söylenti aynı ekran üzerinde yan yana durur.

Algoritmalar çoğu zaman doğru olanı değil dikkat çekenı ödüllendirir.

Öfke sakın düşünceden, skandal analizden, komplo kanıttan daha hızlı yayılabilir.

Böylece dijital kültür, yalnızca bilgi tüketimini değil karakteri de dönüştürür. İnsan düşünmekten önce tepki vermeye, anlamaktan önce paylaşmaya, doğrulamadan önce hüküm kurmaya başlar.

Hız, hakikatin düşmanı hâline gelir.

Bir başka önemli alan kültürel iktidardır. Her toplumda bazı davranışlar itibarlı, bazıları itibarsız kabul edilir. Eğer toplum gösterişi, serveti, güçle yakınlığı ve görünürlüğü başarı göstergesi sayarken dürüstlüğü, tevazuyu, emeği ve düşünceyi ikincil görüyorsa yozlaşmanın kültürel zemini hazırlanır.

Kültürel iktidar, insanlara yalnızca ne düşüneceklerini değil, neye hayran olacaklarını da öğretir.

İşte asıl mesele budur.

Bir toplum kime hayran oluyor?

İlim sahibine mi, servet sahibine mi?

Adaletli olana mı, güçlü olana mı?

Üretene mi, görünene mi?

Sessizce çalışan insana mı, sürekli kendisini sergileyene mi?

Bu soruların cevapları, toplumun ahlâkî yapısı hakkında resmî raporlardan çok daha fazla şey söyler.

Çünkü yozlaşmanın son aşaması kötünün yapılması değil, kötünün prestij kazanmasıdır.

Eğer bir kişi haksız biçimde zenginleşmiş fakat toplum hâlâ onun yaşam tarzına özeniyorsa ahlâkî yaptırım çökmüş demektir. Hukuk devreye girmese bile toplumun utanma mekanizması çalışabilirdi. Fakat utanma ortadan kalktığında yozlaşma en güçlü korumasına kavuşur.

Toplumsal utanmanın kaybı, çürümenin derin göstergesidir.

Geçmişte gizlenmesi gereken davranışların bugün sergilenmesi, yalnızca bireysel cesaret değildir. Normların değiştiğini gösterir. Bir insan haksız kazancını saklamıyorsa, hatta onunla övünüyorsa toplumun ahlâkî denetim mekanizmalarının zayıfladığını anlamak gerekir.

Böyle bir ortamda eğitim, medya, din ve kültür yeniden kurucu rol üstlenmek zorundadır. Fakat bu kurumların görevi insanlara vaaz vermek değildir. Önce kendi içlerinde ahlâkî tutarlılık üretmeleri gerekir.

Üniversite liyâkatsizken liyâkat öğretmez.

Medya yalan söylerken hakikati savunamaz.

Dinî kurum adaletsizliğe susarken ahlâk anlatamaz.

Okul ayrımcılık yaparken eşitlik öğretmez.

Ahlâk, kurumların söyledikleriyle değil, yaptıklarıyla ölçülür.

Bu nedenle yozlaşmanın gerçek fabrikaları, kötü insan yetiştiren gizli merkezler değildir. Daha sıradan ve daha görünür yapılardır. Çocuğun okulu, yetişkinin televizyonu, yurttaşın haber kaynağı, akademisyenin üniversitesi, müminin dinî kurumu, toplumun kültürel kahramanları...

Bu alanlarda üretilen değerler, siyasetin ömründen daha uzundur.

İktidarlar değişir.

Hükûmetler değişir.

Partiler değişir.

Fakat zihniyet kalabilir.

İşte bir toplumun en zor mücadelesi de burada başlar: Siyasî iktidarı değiştirmekten daha zor olan, yozlaşmış davranışların kültürel meşruiyetini ortadan kaldırmaktır.

Çünkü bir toplum yalana alışmışsa yalnızca doğruyu söylemek yetmez; yeniden doğruya inanabileceği bir güven düzeni kurmak gerekir.

Bir toplum liyâkatsizliğe alışmışsa yalnızca sınav yapmak yetmez; sınavın gerçekten adil olduğuna inanmasını sağlamak gerekir.

Bir toplum gösterişi başarı sanıyorsa yalnızca tasarruf çağrısı yetmez; emeğin yeniden saygınlık kazanması gerekir.

Bir toplum dini kimlik göstergesine indirgemişse daha fazla dinî söylem değil, daha fazla ahlâkî tutarlılık gerekir.

Çürüme böyle durdurulur.

Sloganla değil.

Kurumla.

Gürültüyle değil.

Hakikatle.

Korkuyla değil.

Vicdanla.

Ve her şeyden önce, çocuklara söylediğimizle yaptığımız arasındaki mesafeyi kapatarak.

Filozof Kirpi: "Hakikati öğretmesi gereken kurumlar yalana alışır, toplum önce gerçeği değil; gerçeği arama iradesini kaybeder."

5. YOZLAŞMADAN ÇIKIŞ: AHLÂK VAAZİ DEĞİL, KURUMSAL YENİDEN KURULUŞ

Türkiye'de yozlaşma üzerine konuşmanın en kolay tarafı teşhistir. Herkes sorunun bir yerinden haberdardır; kimi torpilden, kimi yolsuzluktan, kimi liyâkatsizlikten, kimi hukuksuzluktan, kimi de ahlâkî çözülmekten söz eder. Fakat asıl güçlük, bu dağınık şikâyetleri ortak bir siyasal ve toplumsal yeniden kuruluş fikrine dönüştürmektir. Çünkü yozlaşma yalnızca kötü davranışların toplamı değilse, çözüm de yalnızca iyi davranış çağrısından ibaret olamaz. Daha dürüst insanlar istemek elbette önemlidir; fakat dürüstlüğü sürekli cezalandıran kurumlar varlığını sürdürdükçe ahlâkî çağrılar kısa sürede etkisini kaybeder. Bu nedenle Türkiye'nin ihtiyacı daha fazla ahlâk vaazı değil, ahlâklı davranışın mümkün, anlamlı ve rasyonel olduğu bir kurumsal düzen kurmaktır.

Kurumsal yeniden kuruluşun ilk şartı hukukun gerçekten genel ve eşit uygulanmasıdır. Hukuk, yalnızca kanunların varlığı değildir; kuralların kim olduğuna bakılmadan uygulanacağına dair toplumsal güvendir. Eğer yurttaş kanunun metninden çok kiminle karşı karşıya olduğunu düşünüyorsa, hukukî düzen zedelenmiş demektir. Hukuk devletinin özü, güçlü olanı korumak değil, gücün keyfi kullanımını sınırlandırmaktır. Bu nedenle bağımsız ve tarafsız yargı, yozlaşmayla mücadelenin yalnızca hukukî değil, ahlâkî temelidir. Çünkü yurttaşın devlete güvenebilmesi için bir gün haksızlığa uğradığında kendisini iktidardan, bürokrasiden, sermayeden veya nüfuzlu kişiden koruyabilecek bağımsız bir merci bulunduğunu bilmesi gerekir.

İkinci temel mesele liyâkattir. Liyâkat, modern devletin teknik ayrıntısı değil, adalet ilkesinin kurumsal biçimidir. Bir makama en uygun kişinin gelmesi yalnızca verimlilik meselesi değildir; aynı zamanda başkasının hakkının yenmemesi meselesidir. Bu yüzden liyâkatin tasfiyesi, yalnızca devlet kapasitesini düşürmez; toplumun adalet duygusunu da yaralar. İnsanlar çalışmanın, eğitim görmenin, uzmanlaşmanın ve emek vermenin bir karşılığı olmadığını düşünmeye başladığında kamusal motivasyon çözülür. Böyle bir toplumda gençlere “çok çalışırsanız başarırsınız” demek inandırıcılığını kaybeder. Kurumsal yeniden kuruluş, işe alımdan yükselmeye, akademiden bürokrasiye kadar bütün kamu alanlarında ölçülebilir, şeffaf ve denetlenebilir liyâkat ölçütleri gerektirir.

Bununla birlikte liyâkat yalnızca sınav yapmakla kurulmaz. Sınavın adil olduğuna, mülâkatın keyfi kullanılmadığına, atama süreçlerinin siyasî sadakat mekanizmasına dönüşmediğine dair güven gerekir. Bir kurumda mülâkat, sınav sonucunu tersine çevirebiliyorsa veya ölçütler kişiye göre değişebiliyorsa liyâkat görüntüsü vardır fakat liyâkat yoktur. Bu nedenle şeffaflık, liyâkatin ayrılmaz parçasıdır. Hangi göreve kimin, hangi ölçütle, hangi puanla ve hangi gerekçeyle getirildiğinin toplum tarafından denetlenebilmesi gerekir. Devlet sırrı olmayan her kamu işlemi, mümkün olduğu ölçüde kamusal görünürlüğe açık olmalıdır.

Şeffaflık yalnızca atamalarda değil, kamu kaynaklarının kullanımında da temel ilkedir. Bütçeler, ihaleler, kamu alımları, teşvikler, fonlar ve büyük projeler yurttaşın parasıyla yürütülür. Dolayısıyla bunların nasıl harcadığını bilmek yurttaşın verilen bir lütf değil, yurttaşlığın gereğidir. Kapalı kapılar ardında yönetilen kamu kaynağı, yozlaşmanın en verimli alanlarından biridir. Denetlenmeyen güç yalnızca kötü niyetlileri cesaretlendirmez; iyi niyetli yöneticileri de zamanla keyfiliğe alıştıracaktır. Bu nedenle güçlü denetim kurumları, bağımsız Sayıştay benzeri yapılar, etkili parlamento denetimi ve kamusal veriye erişim mekanizmaları hayati önemdedir.

14

Siyasetin finansmanı da yozlaşmanın merkezî meselelerinden biridir. Siyaset büyük miktarda paraya ihtiyaç duyduğunda ve bu paranın kaynağı yeterince şeffaf olmadığında, ekonomik güç ile siyasî güç arasında karşılıklı bağımlılık ortaya çıkar. Seçim kampanyalarının, parti gelirlerinin, bağışların ve harcamaların ayrıntılı biçimde denetlenmesi gerekir. Aksi hâlde siyaset, kamu yararı üreten bir alan olmaktan çıkıp yatırım karşılığı nüfuz sağlayan bir piyasaya dönüşebilir. Siyasî kararların arkasında kimin ekonomik çıkarının bulunduğu bilinmiyorsa, demokrasi görünürde işlerken gerçekte güç ağları tarafından yönlendirilebilir.

Kurumsal yeniden kuruluşun bir başka şartı çıkar çatışması düzenlemeleridir. Kamu görevlisi, siyasî karar verici veya bürokrat, kişisel ekonomik çıkarıyla kamusal sorumluluğu arasında bırakılmamalıdır. Mal bildirimleri, görev sonrası özel sektöre geçiş kuralları, yakın akrabalara yönelik avantajlar, ihale ilişkileri ve şirket bağları açık biçimde düzenlenmelidir. Çünkü yozlaşma her zaman doğrudan rüşvet biçiminde ortaya çıkmaz. Bazen yasal boşluklardan yararlanarak, bazen görünürde meşru ilişkiler içinde, bazen de görev ile çıkar arasındaki sınırın bulanıklaştırılmasıyla gerçekleşir. Modern devlet, yalnızca suçu cezalandırmakla değil, suçun oluşacağı zemini daraltmakla da yükümlüdür.

Fakat bütün bunlar yalnızca devlet kurumlarının meselesi değildir. Medyanın özgürlüğü ve çoğulculuğu da yozlaşmayla mücadelenin vazgeçilmez unsurudur. Çünkü yolsuzlukların, kayırmacılığın ve kötü yönetimin görünür hâle gelmesi çoğu zaman bağımsız gazetecilik sayesinde mümkündür. Basın gücün sözcüsü hâline gelirse toplumsal denetim zayıflar. Siyasî iktidarı eleştiren gazeteci, araştırmacı veya yurttaş düşman gibi görülmemeli; kamusal denetimin parçası olarak kabul edilmelidir. Demokratik toplumlarda eleştiri devletin zayıflığı değil, kendisini düzeltme kapasitesidir.

Üniversitelerin özerkliği de aynı ölçüde önemlidir. Çünkü yozlaşmayla mücadele yalnızca suç soruşturmasıyla yapılmaz; hakikatin bağımsız biçimde üretilebildiği kurumlar gerektirir. Üniversite iktidarın veya sermayenin taleplerine göre şekillendiğinde, toplum kendi kendisini eleştirebilecek düşünsel araçları

kaybeder. Akademik özgürlük bu yüzden bir entelektüel ayrıcalık değil, kamusal güvenlik mekanizmasıdır. Yanlış politikaları, toplumsal çelişkileri ve kurumsal hastalıkları erken teşhis edecek bağımsız bilgi merkezlerine ihtiyaç vardır.

Eğitim alanında ise mesele yalnızca müfredat değiştirmek değildir. Çocuğa adalet, dürüstlük ve sorumluluk öğretmek için okulun kendisinin adil olması gerekir. Öğretmenin kayırma yaptığı, yöneticinin keyfi davrandığı, fırsat eşitsizliğinin normalleştiği bir okulda değerler eğitimi inandırıcı olamaz. Çocuk, yetişkinlerin yaptığıyla söylediği arasındaki farkı herkesten önce fark eder. Bu nedenle eğitimde yozlaşmayla mücadelenin merkezine çocuk haysiyeti, eşitlik ve güven yerleştirilmelidir. Çocuk, hakkını kullanmak için kimseye minnet etmek zorunda kalmadığı bir düzen içinde yetişmelidir.

Toplumsal yeniden kuruluş yalnızca yasa ve yönetmelikle de sağlanamaz. Kültürel prestij düzeninin değişmesi gerekir. Bir toplum kimi başarılı, kimi saygın, kimi örnek kabul ediyor? Haksız zenginleşen kişiye hayranlık duyulurken dürüst ama mütevazı insan görünmez kalıyorsa, hukukî reformlar toplumsal zihniyeti tek başına dönüştüremez. Emeğin, bilginin, dürüstlüğün ve kamusal sorumluluğun yeniden itibar kazanması gerekir. Çünkü yozlaşmanın bir ayağı hukuksa diğer ayağı kültüredir.

Bu noktada dinî dilin de kendisini yeniden sorgulaması gerekir. Ahlâk, yalnızca ibadetlerin görünürlüğünden değil, adalet karşısındaki tavırdan anlaşılır. Bir toplumda kul hakkı sürekli anlatılırken kamusal haksızlıklar karşısında susuluyorsa, dinî söylem kendi ahlâkî gücünü kaybeder. Dinî kurumların ve kanaat önderlerinin görevi siyasî sadakat üretmek değil, iktidar kimde olursa olsun adalet ölçüsünü korumaktır. Gücü kutsayan din, ahlâk üretmez; itaati kutsar.

Yozlaşmadan çıkışın bir başka şartı da vatandaşlık bilincinin güçlendirilmesidir. Yurttaş, devletten bir lütuf bekleyen kişi değil; kamusal düzenin eşit ortağıdır. Sosyal yardım alırken minnet etmek zorunda değildir, sağlık hizmeti alırken aracı aramak zorunda değildir, iş başvurusunda tanıdık bulmak zorunda değildir. Hak, adı üzerinde haktır. Onu kullanan kişi borçlanmaz. Bu anlayış yerleşmeden patronaj kültürü tam anlamıyla çözülmez.

Toplumun da kendi küçük yozlaşma biçimleriyle yüzleşmesi gerekir. Çünkü herkes yalnızca yukarıdakilerin değişmesini beklerse hiçbir şey değişmez. Torpil isteyen yurttaş ile torpil yapan bürokrat aynı ilişkinin iki ucudur. Vergi kaçırان vatandaş ile kamu kaynağını kötü kullanan yönetici aynı kamusal ahlâk sorununda buluşur. Bu nedenle kurumsal reform ile toplumsal sorumluluk birbirini tamamlamalıdır. Devlet adil olmalı; yurttaş da kendi küçük ayrıcalığını hak saymamalıdır.

Yozlaşmadan çıkış, aslında güvenin yeniden kurulmasıdır. İnsanların sınavlara, mahkemelere, kamu kurumlarına, üniversitelere, medyaya ve siyasete yeniden güvenebilmesi gerekir. Fakat güven propaganda ile kurulmaz. Kurumlar güven istemez; güvenilir davranarak onu kazanır. Devlet "bana güven" demek yerine denetlenmeye açık olmalıdır. Siyasetçi "dürüstüm" demek yerine mal varlığını açıklamalıdır. Üniversite "bilimselim" demek yerine akademik standartlarını göstermelidir. Medya "bağımsızım" demek yerine kaynak ilişkilerini şeffaflaştırmalıdır.

Kurumsal yeniden kuruluşun özü budur: Söze değil, mekanizmaya güvenmek.

Türkiye'nin çıkışı büyük ahlâk nutuklarında değildir. Zaten bu toplum yeterince öğüt dinledi. Mesele daha fazla öğüt vermek değil; dürüst insanın enayi yerine konulmadığı, liyâkatli insanın geriye itilmediği, hakkını arayan yurttaşın aracı bulmak zorunda kalmadığı, çocukların kuralla hayat arasındaki uçurumu görmediği bir düzen kurmaktır.

Yozlaşma yalnızca kötü insanlarla mücadele edilerek sona ermez. Kötülüğü kazançlı hâle getiren yapılar ortadan kaldırılmadıkça sistem yeni aktörler üretir. Bu yüzden gerçek reform, kişileri değiştirmekten daha derin bir iştir. Kuralı, teşviki, denetimi ve kültürü değiştirmek gerekir.

Bir toplumun ahlâkı, en güzel sözlerinde değil, en sıradan kurumlarında görünür.

Adliye koridorunda.

Okul sınıfında.

Belediye gişesinde.

Üniversite jürisinde.

İhale komisyonunda.

Hastane sırasında.

Ve bir çocuğun, hakkını almak için kimseyi tanımak zorunda kalmadığı yerde.

Türkiye'nin gerçek yeniden kuruluşu da tam oradan başlayacaktır.

Filozof Kirpi: "Ahlâklı toplum, herkese iyilik öğütleyen toplum değildir; kötülüğü kazançsız, dürüstlüğü mümkün kılan toplumdur."